

Nyári napfordulón – csillagászati mérések – KDG labor

Nyári napforduló az a pillanat, amikor a Föld forgástengelye a legkisebb szögben hajlik el a Nap sugaraitól. Az északi féltekén a nyári napfordulói a Nap delelési helye az égbolton délről északra halad, utána pedig északról dél felé kezd mozogni, és az év leghosszabb nappalát adja (következésképpen a legrövidebb éjszakát).

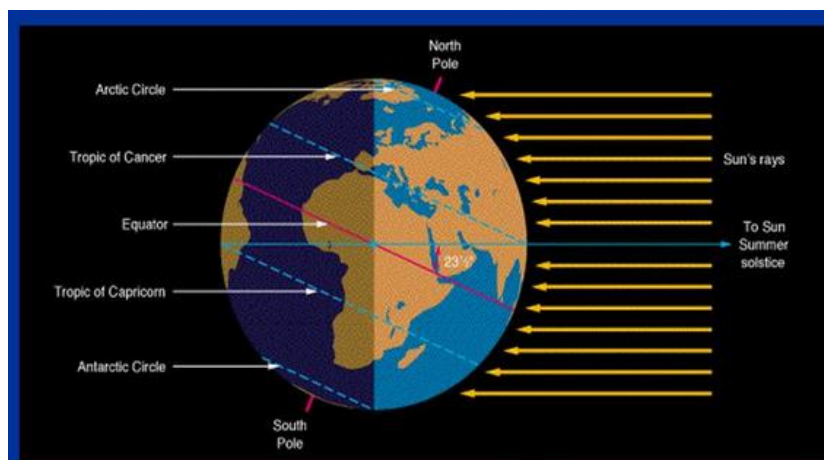
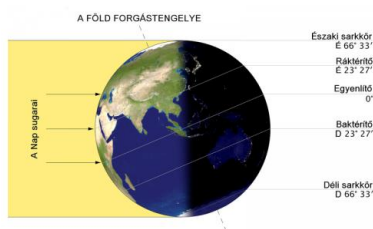
A nyári napforduló **az északi féltekén** június 21-én. A magyar népi szokások szerint már korábban is fontos ünnep volt, de a kereszténység felvétele óta Szent Iván napjához (éjjeléhez) kötik a nyári napfordulót.

A nyári napforduló az északi féltekén a csillagászati nyár kezdetét jelenti, a legtöbb kultúrában számos ősi szokás kapcsolódik hozzá, megünneplésének ismét reneszánsza van.

Jellemző pozíciók június 21-én

A nyári napforduló az északi féltekén [június 21-én](#) van (esetenként [22-én](#) vagy [20-án](#)).

- Az [Északi-sarkon](#) a Nap állandó magasságon, 23° -on kering, egész nap fent van^[2]
- Az [északi sarkkörön](#) a Nap 47° -on delel, 27 órát van fent (aznap egész nap, és előtte-utána 1,5-1,5 órát).
- [Magyarországról](#) nézve a nyári napforduló idején a Nap 66° magasan delel, 16 órát van fent.
- A [Ráktérítőn](#) a Nap 90° -on delel, 13,5 órát van fent.
- Az [Egyenlítőn](#) a Nap $66,5^\circ$ magasan delel, 12 órát van fent.

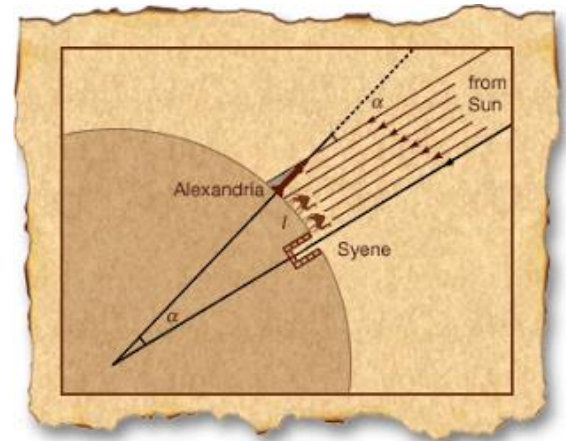
A Föld mérete

Mekkora a bolygónk? A kérdés megválaszolásához először is tudnunk kell, hogy a Föld közelítőleg **gömb** alakú. Erről a holdfogyatkozásokkor látható árnyéka egyértelműen tudósít: a teljes holdfogyatkozás előtt és után jól látszik, hogy bolygónk árnyéka kör alakú!

A Föld méretéről az első, mai értelemben is pontosnak nevezhető elképzelés

több mint kétezer évvel ezelőttre nyúlik vissza. A lenyűgöző eredmény egy egyszerű, ám ötletes méréshez kötődik, amit az alexandriai könyvtár vezetője, a földrajztudós Eratoszthenész (Kr.e. kb. 276-195) végzett el.

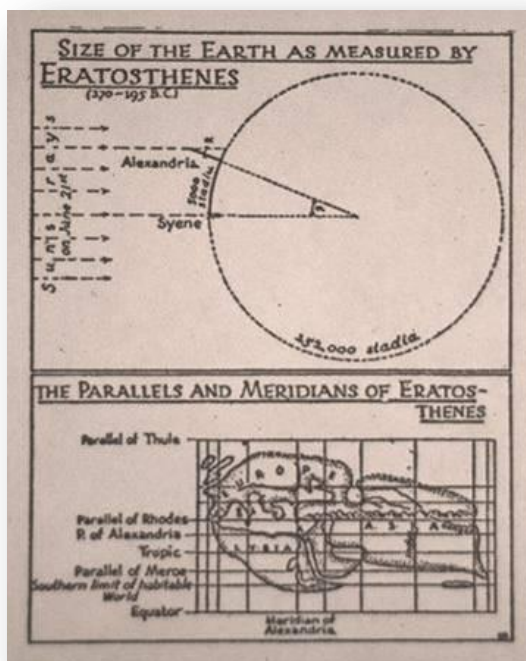

© 2000 Encyclopædia Britannica, Inc.

Eratoszthenész arra a látszólag nem különösebben fontos tényre figyelt fel, hogy a mai Asszuán közelében található Sziéna városában az év leghosszabb napján (mai nevén: a nyári napfordulókor) a Nap nem vetett árnyékot.

Tudta azt is, hogy Szüenében van egy nagyon mély kút, és éppen a napforduló napján a Nap letűz a kút vizéig. Ekkor pedig a Nap képe a kút vizéből visszatükröződött. A

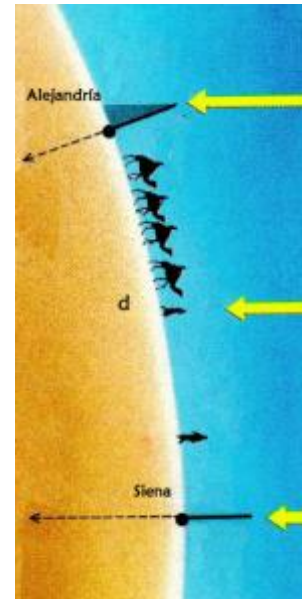
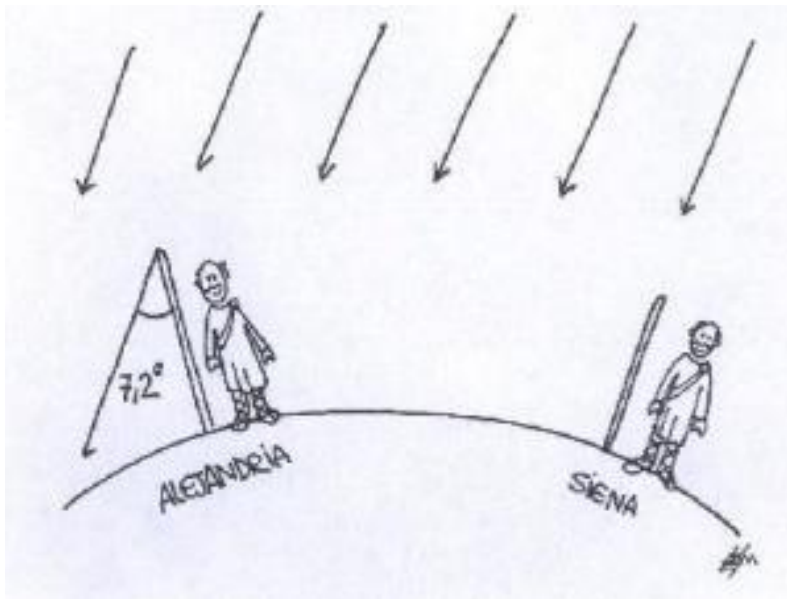
helyiek ezt úgy mondták, hogy ebben a kútban évente egyszer csillan meg a napfény. *A legendák szerint senki nem mert azon a napon belenézni a kutakba, nehogy megvakuljanak a visszatükröződő napfénytől.* Szüenétől délre már évente kétszer látják a megfelelő mélységű kutakban a jelenséget, északabbra viszont egyszer sem.

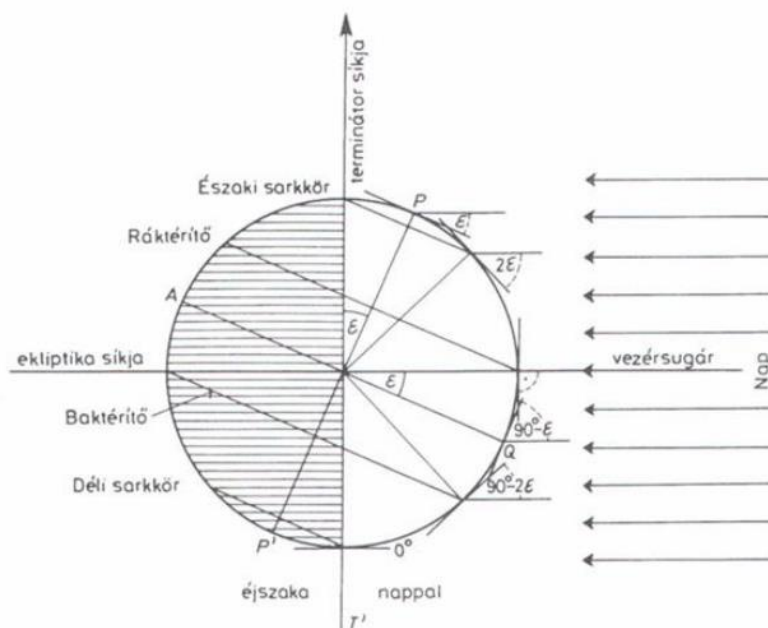
A sokezer éves csillagászati megfigyelések tehát a **napsugarak** formájában **egy órát** adtak Eratoszthenész kezébe. De nemcsak óráként, hanem **párhuzamvonalzóként** is használta a Nap sugarait.

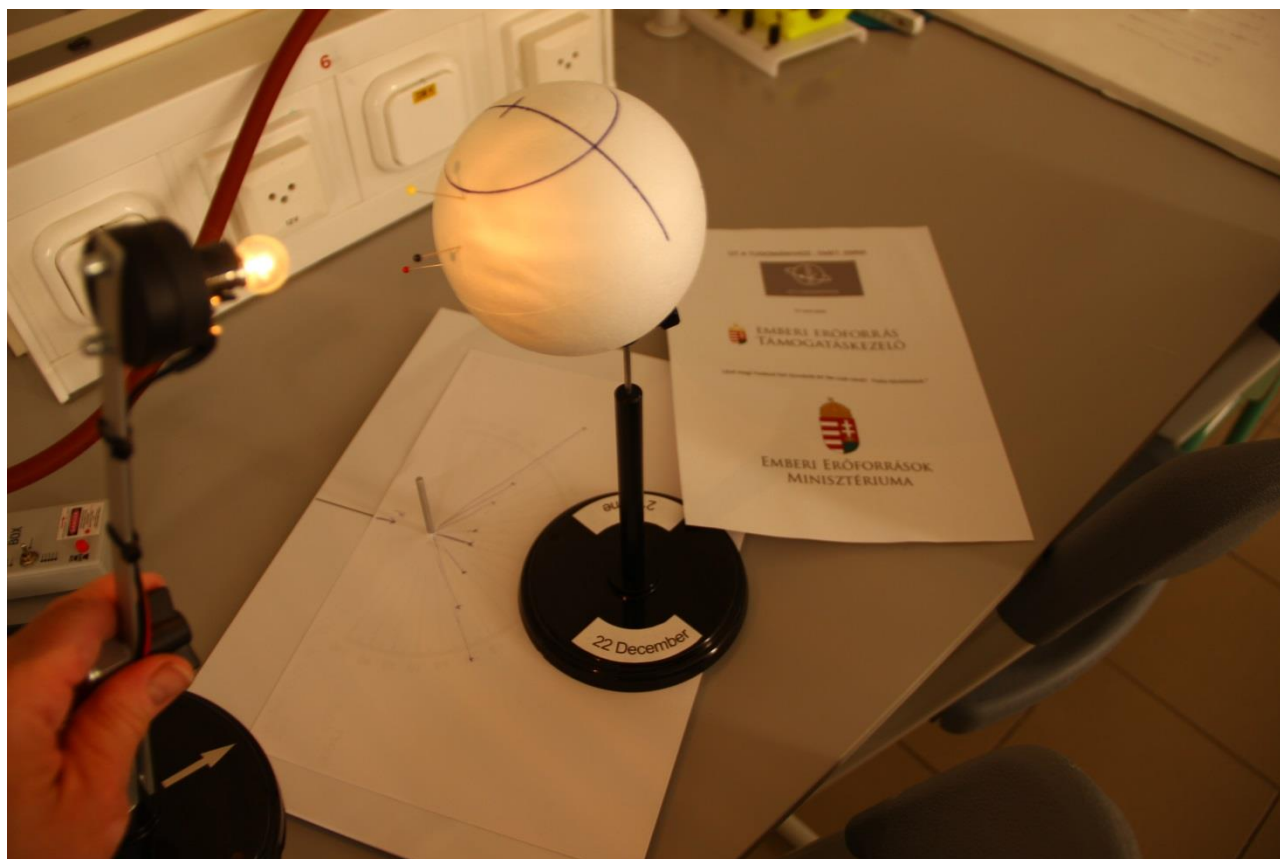
Más szavakkal: **Sziénában a Nap a nyári napforduló idején a zenitben delel.** Ez az a pillanat, amikor a Nap eléri az év során befutott "pályája" legészakibb pontját. Ekkor egy függőlegesen tartott pálca ott tehát nem vet árnyékot.

Pontosan ugyanebben a pillanatban Alexandriában, Egyiptom legészakibb városában, ahol Eratoszthenész a nagy könyvtár vezető könyvtárosa volt, szintén megmérték egy másik pálca által vetett árnyék szögét. Az eredmény $7^{\circ}12'$ volt.

57. ábra - A nappali és éjszakai félgömb helyzete a nyári napforduló idején (a vonalkázott rész az éjszakai oldal). ϵ az Egyenlítő és az ekliptika által bezárt szög ($23,5^{\circ}$). Az ábráról a Nap delelési magasságának a póluson, a sarkkörön, a tértőkön és az Egyenlítőn mérhető értékei is leolvashatók

Ezek után a következő egyszerű összefüggés megadta a Föld kerületét:

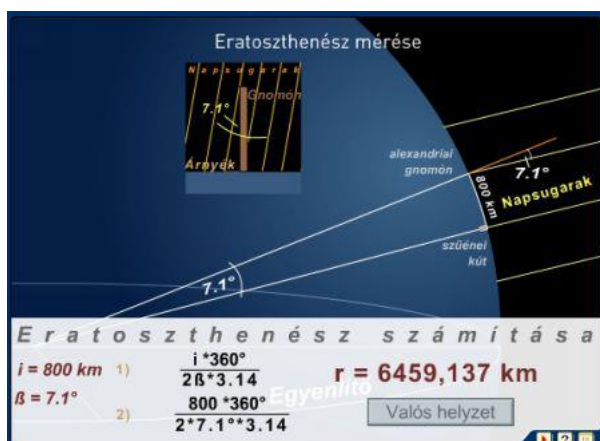
$$\frac{\text{Sziéna és Alexandria távolsága}}{\text{a Föld kerülete}} = \frac{\text{mért szög}}{360^\circ}$$

Eratoszthenész nem tudta pontosan megmérni a két város távolságát, de az utazók leírásai alapján **5000 sztadionra becsülte** az értéket. Ebből és a 7.2 fokos árnyékból következik, hogy a Föld kerülete 250 ezer sztadion:

$$\frac{7,2^\circ}{360^\circ} \cdot 5000 \text{stadion} = 250000 \text{stadion} = k_{\text{Föld}}$$

Egy sztadion a régi görögök mértékegység-rendszerében kb. 600 görög lábnak felelt meg. Ma már ennek pontos hossza nem ismert méterben, ám különböző források szerint 154 és 215 méter közé esik **egy sztadion. 160 métert** feltételezve pontosan **40 ezer km** adódik a Föld kerületére, ami csak 74 km-rel rövidebb a tényleges értéknél!

Legfontosabb azonban az, hogy maga a módszer elvileg tökéletes (amennyire a Föld gömb alakú), így ma is meg lehet ismételni Eratoszthenész kísérletét, hogy kiszámítsuk bolygónk valódi méretét.

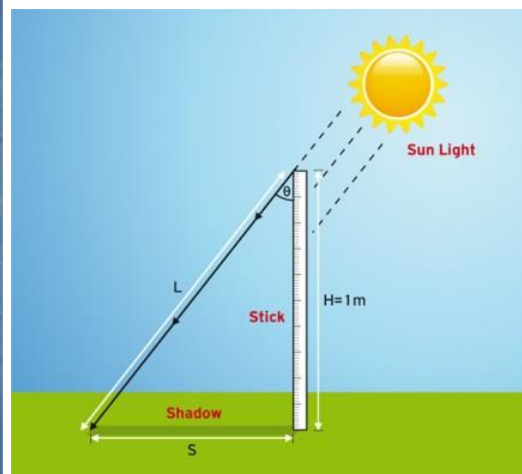
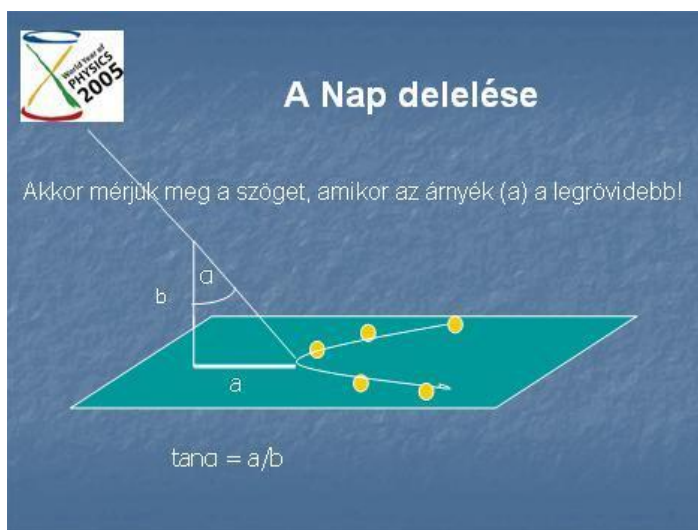
Hogyan mérjük meg a Nap által vetett árnyékot?

- **A kísérletben részt vevők pontosan délben megméri a Nap által vetett árnyék hajlásszögét.**
- **Hogyan mérjük meg a valódi delelés időpontját?**

Szúrjunk le egy merőleges rudat, (**állvány a laborból!**) majd **percenként jelöljük be a földön a rúd árnyékának végpontját.**

12.40 és 13.00 között!

Jegyezzük fel, mikor jelöltük be a pontokat; mindezt legalább 30 perccel a becsült valódi dél előtt kezdjük. **Az árnyék változásaival egy szépen görbülő ív fog kirajzolódni (I. ábra). Amikor a rúd árnyéka a legrövidebb, akkor van dél. Mérjük le ekkor az árnyék hosszát, s a rúd hosszának ismeretében számítsuk ki az árnyék hajlásszögét:**

Vagy: Vegyünk egy méterrudat, és állítsuk függőlegesen a talajra! Előtte kérjük meg a tanulókat, hogy méréssel ellenőrizzék, hogy valóban pontosan 1 méter hosszú-e a rúd! A helyi dél időpontjában a tanulókkal mérjük meg az árnyék S hosszát (lásd az ábrát)! Ismételjük meg ötször egymás után a mérést (vagy végeztessük el öt diákkal), az eredményeket jegyezzük fel!

Számítsuk ki a Föld méretét!

Amikor Eratosztenész elvégezte számításait, a sikerhez nagyban hozzájárult, hogy Sziéna és Alexandria közel azonos földrajzi hosszúságon található, illetve hogy karaván-utazók becslései alapján ismerte a két hely valódi távolságát. Ha mi is az ő megfontolásait követnénk, csak olyan iskolák vehetnének részt az ideai kísérletben, melyek azonos hosszúságon vannak. Mi azonban azt szeretnénk, ha minden iskola részt vehetne. Hogyan lehetséges ez?

Számunkra csak az érdekes, hogy megtudjuk a mi iskolánk és a fiktív, a Ráktérítőn elhelyezkedő partneriskola távolságát észak-déli irányban, azaz a két hely földrajzi szélességkülönbségét.

Használjunk egy térképet ehhez! Olvassuk le egy térképről a két iskola földrajzi szélességét: $47^{\circ} 13'$ és $23^{\circ} 26'$. Esetben az esetben tehát csak e két szélességi kör távolsága kell; legyen ez D kilométer, amit a térkép távolságskáláját felhasználva számítsunk ki.

(A földrajzi szélességeket természetesen egy GPS-vevővel is meghatározhatjuk.)

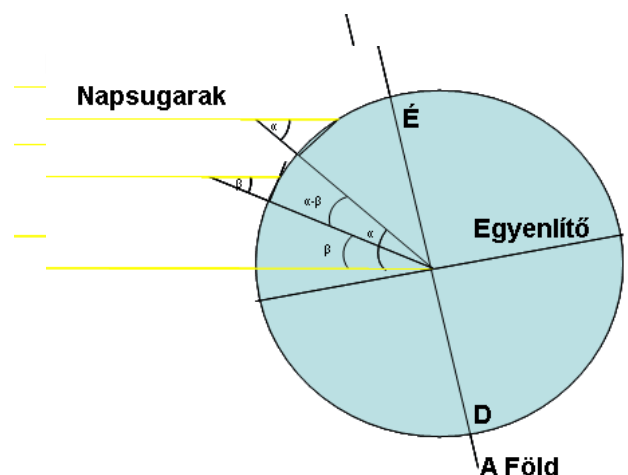
Számítások

A rúd árnyékának mérésével kiszámoltuk a Nap által vetett árnyékok hajlásszögét (α).

$\alpha = a$ mért hajlásszög a szombathelyi iskolában

$\beta = 0^{\circ}$ a Ráktérítőn 06.21-én

$D =$ Szombathely szélességi körének távolsága a ráktérítőtől kilométerben

$C =$ a Föld kerülete

$\alpha =$ .....

$D =$ kb. 2540 km .....

$$D/C = (\alpha)/360$$

Fejezzük ki C -t!

$C =$ .....

Hát nem hihetetlen, hogy pusztán árnyékok mérésével megmérhetjük a Föld méretét?!

Mérési hibákról...

Sztadionnak nevezett hossz mértékből több is volt, és nem tudjuk, hogy Eratoszthenész melyiket használta. Ha a kb. 185 méteres olümpiai sztadiont, akkor a Föld kerülete ezzel a számítással mintegy 46 250–46 280 km; a valós értéknél úgy 15 %-kal több – ha viszont a mindössze 157 méteres egyiptomi sztadiont használta, akkor eredménye 39 250 km, ami a ténylegesnél mindössze 2 %-kal kevesebb.

Méréseinek számos hibája volt (a szögmérés, a két város távolsága, az, hogy a két város nem pont azonos délkörön fekszik), ezek azonban szerencséjére kiejtették egymást.

Másfél évezred múlva, amikor ismét elkezdtek foglalkozni a gömbölyű Föld eszméjével, annak méretét Eratoszthenésznél jóval pontatlanabban, többnyire jelentősen kisebbnek becsülték – egyebek közt [Kolumbusz](#) is ebben a hitben vágott neki első útjának.

Ebből az eredményből kiindulva képes volt meghatározni a Hold méretét, valamint a Föld és a Hold távolságát is. Ennek elméleti alapjait már korábbi gondolkodók lefektették, de a számításához ismerni kellett a Föld átmérőjét – így miután ezt Eratoszthenész meghatározta, a többi számítással viszonylag egyszerű dolga volt.

Nyári napforduló : 2016/06/20 22:35:20

Mérés: 2016. június 21. Szombathely, KDG udvar

$$\alpha = 22,52^\circ \text{ (12.54-kor)}$$

$$D = 2540 \text{ km}$$

$$D/C = (\alpha)/360$$

$$2540 / C = 22,52 / 360$$

Fejezzük ki C-t!

$$C = 40\,640 \text{ (km)} = 2 * 3,14 * R$$

$$R = 6471,3 \text{ km (1,6 \% -os hiba! :))}$$

Hát nem hihetetlen, hogy pusztán árnyékok mérésével megmérhetjük a Föld méretét?!

Források:

www.konkoly.hu

-A csillagászat megfigyelési módszerei és eszközei

wyp.csillagaszat.hu/iles/eratosthenes/history.html